

УДК 738(477)

DOI <https://doi.org/10.15407/mue2021.20.175>

КЛИМЕНКО ОЛЕНА

кандидатка мистецтвознавства, наукова співробітниця відділу образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4854-8609>

KLYMENKO OLENA

a Ph.D. in Art Studies, a research fellow aof the Department of Visual and Applied Arts of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4854-8609>

Бібліографічний опис:

Клименко, О. (2021) Сучасне традиційне гончарство України: утилітарна та декоративна функції. *Матеріали до української етнології*, 20 (23), 175–184.

Klymenko, O. (2021) Modern Traditional Pottery of Ukraine: Utilitarian and Decorative Functions. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 20 (23), 175–184.

СУЧАСНЕ ТРАДИЦІЙНЕ ГОНЧАРСТВО УКРАЇНИ: УТИЛІТАРНА ТА ДЕКОРАТИВНА ФУНКЦІЇ

Анотація / Abstract

Аналізуючи зміни, які нині відбуваються в розвитку вітчизняного гончарства, авторка стверджує, що сучасна українська народна кераміка стала більш відкритою системою, яка активно взаємодіє з іншими системами сучасної культури, чутливо реагуючи на події навколишнього світу. Ці, по суті, закономірні процеси впливають на технологію виробництва та художні особливості виробів, а також на їх функціональні зміни. При цьому обидві головні функції гончарства – утилітарна й декоративна – не зникають, а лише видозмінюються з переважанням останньої. Майже зникла ритуальна функція. Водночас дедалі популярнішою стає виставкова функція.

Характеризуючи творчість українських гончарів початку ХХІ ст., авторка показує, що вони створюють як побутовий, так і декоративний посуд, зооморфну й антропоморфну пластику, іграшку тощо. Переважають декоративні речі, призначені для оздоблення інтер'єру та для експонування на виставках. Зміни в асортименті виробів у наш час (як і в попередні періоди) найчастіше зумовлені вимогами замовника. Поряд із традиційними різновидами народної кераміки, з'являються нові. Декор гончарних виробів отримує чимало нових варіантів щодо використання мотивів та їхнього трактування. Часто майстри намагаються «осучаснити» традиційний асортимент, об'єднуючи посуд у набори для молока, борщу, вареників, голубців тощо. До майже всіх наборів посуду входять гончарні вироби традиційних для певного осередку форм. Особливо широкий асортимент бачимо в наборах іграшкового посуду.

Авторка аналізує зміни, які відбулися в застосуванні таких традиційних для народної кераміки посудин, як горщик, макітра, глечик, миска тощо, а також робить висновок, що сучасні гончарі продовжують виготовляти традиційні речі – як побутові, так і декоративні. Незначна кількість народних гончарів працює, наслідуючи давні зразки. Багато майстрів, маючи спеціальну фахову освіту, намагаються гончарювати в традиціях власних осередків. Нині працюють і аматори, які не походять з гончарних осередків і не мають спеціальної освіти. Їхня творчість також заслуговує на увагу дослідників. Сучасні гончарі виготовляють доволі широкий асортимент кераміки, яка, попри зміни функцій, має попит у населення. Це повинно хоча б частково зберегти традиції гончарного мистецтва українців.

Ключові слова: традиція, гончарство, гончар, побутовий і декоративний посуд, горщик, глечик, макітра, миска, ваза, пластика.

Analyzing the changes, taking place in the development of Ukrainian pottery currently, the authoress affirms, that modern Ukrainian folk ceramics has become the more public system. It interacts actively with the other systems of modern culture, reacting sensitively upon the events of the outward things. These essentially regular processes have an influence on the production technology and artistic peculiarities of the wares and also their functional changes. Herewith both main functions of the ceramics – utilitarian and decorative – don't disappear, but are only changed with the predominance of the latter. The ritual function has almost disappeared. At the same time the exhibition function becomes increasingly popular.

The authoress is describing the works of Ukrainian potters of the early 21st century. It is shown that they create household stuff as well as decorative crockery, zoomorphic and anthropomorphic plastic figures, toys and others. Decorative goods intended for the interior decoration and the exposure prevail. Changes in the range of goods at present (as well as during the previous periods) are conditioned the most often with the customer requirements. New kinds of folk ceramics appear along with the traditional varieties. Decoration of pottery gets a lot of new versions concerning the use of the motifs and their interpretation. The craftsmen try often to *modernize* traditional assortment, combining things into the sets for milk, borscht, varenyky, cabbage rolls, etc. The earthenware of traditional forms for a certain centre are included almost into all sets of plates and dishes. We can see a peculiarly wide range in the sets of toy wares.

The authoress is analyzing changes, those have happened in the use of such traditional for folk ceramics dishes as crock, makitra, jug, bowl and others. It is concluded, that modern potters continue to make traditional things – both utilitarian and decorative. Few folk potters follow ancient patterns. Many craftsmen with a special professional education try to work in the traditions of own centres. Nowadays there are also amateurs in this sphere. They are not descended from the potter's centres and don't have a special education. Their works also deserve scholars' attention. Modern potters make quite a wide range of ceramics, which, despite the changes of functions, is demanded by the population. It should even if partly preserve traditions of ceramics of Ukrainians.

Keywords: tradition, pottery, potter, utilitarian and decorative dishes, pot, jug, makitra, bowl, vase, plastic arts.

Показовими рисами сучасної української народної кераміки є те, що вона, по-перше, зникає як традиційний вид народного мистецтва, а по-друге, у порівнянні з попередніми періодами, стала більш відкритою системою, яка активно взаємодіє з іншими системами сучасної культури, чутливо реагуючи на події в навколишньому світі. Перебування в рідчисті загальних тенденцій розвитку мистецтва нівелює і знищує традиції окремих осередків. Змінюється психологія народного майстра, який мислить більш індивідуально. Процеси, по суті, закономірні. Вони впливають на художні особливості виробів, технологію виробництва, а також на зміни функцій гончарства. При цьому обидві головні його функції – утилітарна й декоративна – не зникають, а лише видозмінюються з переважанням останньої. Майже зникла ритуальна функція. Водночас дедалі популярнішою стає «виставкова» функція, тобто експонування гончарних виробів на виставках.

На функціональне призначення гончарних виробів впливають кілька факторів: технологія, яка значною мірою зумовлює художні особливості кераміки,

асортимент виробів, їхні форми, декор тощо. Тож спробуємо визначити вплив цих факторів на утилітарну й декоративну функції творів сучасних гончарів.

Щодо технологічних ознак, то українську народну кераміку доцільно поділити на неполив'яну (тераготу й димлену), полив'яну (тобто вкриту безколірною або кольоровими поливами) та мальовану (прикрашену підполив'яним малюванням кольоровими ангобами).

Зрозуміло, що побутові речі (утилітарна функція) були найчастіше неполив'яними або вкритими поливою. Їх оздоблювали писанням ангобами, ритуванням, ум'ятинами, відбитками штампа. Столовий посуд був полив'яним з ритованим декором або (найчастіше) мальованим.

Усі ці технологічні принципи й техніки декорування нинішні майстри продовжують використовувати, хоча їхнє співвідношення дещо змінилося. Так, димлену кераміку в давніх гончарних осередках майже не створюють. У Шпиколосах на Львівщині, Гончарівці на Тернопільщині, деяких центрах на Волині та інших регіонах ще в другій половині ХХ ст. припинили випалювати вироби в безкисневому

середовищі (тобто димлені, із сірим або чорним черепком, прикрашені лискуванням) й перейшли на виготовлення посуду з червоним черепком (процес менш трудомісткий). У Коболчині Чернівецької області димлену кераміку створюють і в наш час. Це стосується й Гавареччини та Миколаєва на Львівщині.

В Опішному на Полтавщині в останні десятиліття ХХ ст. майстри, працюючи вдома, задля економії дров під час випалювання почали виконувати в теракоті (тобто випалювати один раз) речі, які раніше розмальовували в техніці підполив'яного малювання (посуд, іграшки) або вкривали кольоровими поливами (фігурні зооморфні посудини). При цьому в оздобленні застосовували контурний розпис з рослинними мотивами, характерними для підполив'яного малювання (тобто просто відбувалося скорочення технологічного процесу з економічних причин). Ця тенденція триває і сьогодні. Наприклад, Олександр Шкурпела створює великі вази з рельєфним рослинним декором, який від початку 1970-х років увійшов до традиції опішненської кераміки, але виконувався на виробі з подальшим покриттям зеленою чи брунатною поливою. Те саме стосується і фігурних посудин у вигляді левів, биків, баранів. При цьому О. Шкурпела створює як теракотові, так і полив'яні речі. Тож у цьому разі майстер, маючи змогу здійснювати подвійний випал, приділяє увагу художнім властивостям теракоти з її приглушеним шляхетним колоритом.

Василь Омеляненко (найстарший опішненський гончар-скульптор, який нещодавно відійшов у вічність) створював теракотових левів, коней, баранів, биків з рельєфним декором. Іноді прикрашав їх розписом у традиціях опішненської мальовки. Скульптуру середнього розміру у вигляді дівчат та козаків В. Омеляненко також виконував в теракоті з розписом кольоровими ангобами. Опішненський гончар молодшого покоління Микола Варвинський іноді розмальовує теракотовий посуд різнокольоровими ангобами, які використовує і в підполив'яному малюванні, тобто розширює палітру (раніше простий посуд прикрашали технікою писання лише темно-брунатним, червоно-брунатним та білим ангобами).

Сучасні гончарі опановують і нові техніки. Останнім часом майже всі народні

майстри, котрі беруть участь у ярмарках та Днях ремесел, застосовують так зване «молочення» – занурення виробу в молоко (або в розчин з додаванням вуглеводів) для зміцнення черепка, який отримує характерний коричнюватий відтінок. Цей прийом раніше не застосовувався в Україні і не є традиційним для нашого гончарства. Ним найчастіше послуговуються керамісти-аматори й деякі професіонали. Таку кераміку люди купують, тож народні майстри її також активно виробляють.

Щодо асортименту виробів, то на матеріалі другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. можна виділити такі його різновиди: 1) посуд: а) кухонний, б) столовий, в) декоративний, г) декоративно-ужитковий, д) ритуальний; 2) пластика: а) скульптура великих і середніх розмірів (антропоморфна, зооморфна, орнітоморфна), б) фігурний посуд у вигляді тварин, в) іграшка, г) сюжетні композиції; 3) архітектурна кераміка; 4) церковні речі; 5) предмети господарського й технічного призначення.

Вірогідно, чітко поділити народну кераміку на види практично неможливо. Зокрема, фігурний посуд відноситься одночасно і до пластики, і до посуду. Ми враховуємо зміну його функції у ХХ ст., коли віднесення його до посуду є даниною традиції: фігурні зооморфні посудини впродовж кількох останніх десятиліть не виконують утилітарної функції (подавання на стіл напоїв під час святкової трапези), а лише декорують приміщення. Обрядовий посуд також становить доволі умовну групу: адже для обрядів застосовували як столові, так і кухонні різновиди, хоча ними й не користувалися в повсякденному побуті. Нині ж обрядова функція взагалі майже зникла: до неї звертаються під час свят народної творчості, симпозіумів, відкриття етнографічних виставок тощо.

Доцільно вирізняти декоративно-ужиткові (декоративно-столові) посудини з яскравим розписом: вони призначені як для оформлення інтер'єру, так і для вживання їжі (наприклад, миски). Виключно декоративними можуть вважатися вази, квітники, кашпо, пластика.

Зміни в асортименті виробів у наш час (як і в попередні періоди) найчастіше зумовлені вимогами замовника. Поряд

із традиційними його різновидами – посудом (горщики, макітри, пасківники) та пластикою (іграшка, сюжетні композиції, зооморфна скульптура) з'являються нові: джезви для кави тощо. Опішненські гончарі М. Варвинський та О. Шкурпела виготовляють на замовлення величезні ємності для бродіння вина – так звані кевври (у перекладі з грузинського – «гличик»), мангали для шашликів тощо. Декор гончарних виробів отримує чимало нових варіантів щодо використання мотивів та їхнього трактування.

Часто майстри намагаються «осучаснити» традиційний асортимент, об'єднуючи посуд у набори для молока, борщу, вареників, голубців («Набір для голубців» Ірини Серьогіної (Косів, 2010) [2, с. 259]). Набори посуду (чайні, кавові сервізи, набори для вареників, сипучих) з'явилися раніше, ще в артільно-заводському виробництві. Однак нині вони мають значний попит, а також експонуються на виставках, отримуючи різноманітні поетичні назви: набір для борщу «Карпатський» косівської керамістки Івонни Козак-Ділетти (2010, третя премія в номінації «Народна кераміка» на Другій національній виставці-конкурсі художньої кераміки «КерамПІК у Опішному» 2010 року [2, с. 158, 226–227]; набори посуду опішненської майстрині Олени Мороховець «Літо» (2008, третя премія на Першій національній виставці-конкурсі художньої кераміки «КерамПІК у Опішному» в номінації «Народна кераміка») [7, с. 20, 148, 149, 187] та «Весняний» (2009, спеціальний диплом «За кращу гончарну мальовку» на цій самій виставці) [7, с. 21, 152, 186], її ж набір для молока «Світанок» (2010) [2, с. 159, 256, 279].

До майже всіх наборів посуду входять гончарні вироби традиційних для певного осередку форм. Це гличики, горщики, макітри, миски, рідше – тикви, барила. Особливо широкий асортимент традиційного посуду бачимо в наборах іграшкового посуду (так звана монетка), як наприклад, у творах опішненського гончаря Юрка Пошивайла. Нещодавно (років 10–15 тому) він звернувся до створення традиційної «монетки». Теракотові горщечки, гличички, макітерки, риночки, тиквочки, мисочки мають тонкий черепок, вдалі пропорції, чіткий силует і свідчать не лише про здібності автора, а й про цікавий сплеск

генетичної пам'яті: адже подібні речі представники родини Пошивайлів разом з іншими опішненськими гончарями робили 50, 100, а можливо, і більше років тому. Мініатюрні посудинки Ю. Пошивайла позначені ще однією важливою ознакою народного мистецтва – варіативністю. Кожен новий набір іграшкового посуду має щось своєрідне, проте тісно пов'язане з традицією (поєднання різних видів посудинок, декор). Вони ніби всі подібні за формами (гличички, горщечки, макітерки завжди опішненські), але водночас усі різні. Оці незначні варіативні нюанси і складають сутність традиції в народному мистецтві: не нове заради нового, а нове заради збереження й розвитку старого, усталеного.

Цікаву «монетку» створює також подружжя Дмитро і Любов Громові з Опішного. Зокрема, до набору монетки «Весняний» (2011) входять горщечки, гличички, тиквочки, чайничок, барильце, плесканець, оздоблені мальовкою з рослинними мотивами, які об'єднують посудинки в цілісну композицію. За цю роботу майстри отримали третю премію на Третій національній виставці-конкурсі художньої кераміки «КерамПІК у Опішному» [13, с. 252, 334].

Можна стверджувати, що сучасні гончарі створюють або ж принаймні «пам'ятають» і можуть виконати на замовлення майже всі традиційні різновиди асортименту української народної кераміки. Їх включають не лише до наборів, призначених переважно для експонування на виставках, рідше – для реалізації в кіосках, а і як поодинокі зразки з метою продажу на виставках-ярмарках, Днях ремесел, під час свят народної творчості. При цьому кожен певний різновид асортименту виготовляють, як це було завжди в гончарстві, по кілька одиниць, десятків чи навіть сотень зразків (залежно від попиту). Покупці цікавляться як суто побутовими, так і декоративними речами. Часто колекціонери й окремі шанувальники народного мистецтва (науковці, творча інтелігенція) купують простий посуд не задля використання в побуті, а для оформлення інтер'єрів або ж створюють колекції певного різновиду за формами (кухлі, гличики тощо), за технологічними ознаками (теракотовий, димлений посуд, мальовані вироби). Однак утилітарні

речі, тобто ті, якими користуються в повсякденному житті, не є такими популярними, як декоративні.

До суто побутових різновидів асортименту відноситься насамперед посуд (кухонний і столовий). У ХІХ – першій третині ХХ ст. українські гончарі виточували на гончарному крузі посуд різноманітних розмірів та форм. Упродовж ХХ ст. асортимент поступово скорочувався й до нашого часу значно звузився. Проте виробництво деяких його різновидів все ще триває.

Найпопулярнішим видом посуду ледь не до першої третини ХХ ст. залишався горщик – посудина для приготування їжі в печі, нагрівання води, прання білизни, навіть купання дітей, для зберігання зерна, крупів, борошна, сушених фруктів. Використовували горщики і в лікувальних цілях та обрядово-ритуальній практиці [15, с. 437–438]. У наш час горщик не вийшов з ужитку остаточно. Переважають горщики невеликого розміру, призначені для приготування печені. Їх використовують у кафе й ресторанах і зрідка – у домашньому побуті. Сьогодні горщики виробляють у кількох осередках: Опішному на Полтавщині, Олешні на Чернігівщині, Косові на Івано-Франківщині та ін. Окремі майстри іноді роблять мальовані горщики, призначені для оздоблення інтер'єру або для експонування на виставках. Опішненський гончар М. Варвинський виконав на замовлення кілька розписаних кольоровими ангобами теракотових горщиків-двійнят. У таких посудинах у давнину носили обід в поле. Нині це – декоративна посудина, а в маленьких двійнятах іноді подають на стіл спеції.

Упродовж кількох останніх десятиліть українські гончарі доволі активно виготовляють макітри, які колись давно призначалися для замішування тіста, тримання води, сирівцю, іноді – зерна, борошна, крупів; розтирання маку, картоплі, зрідка для запікання страв у печі, зціджування молока. У них також квасили й солили на зиму буряки, капусту, огірки, золили білизну, складали й подавали на стіл вареники, гречаники, пироги тощо [6, с. 43; 10, с. 139; 15, с. 439; 16, с. 393; 8]. Великі макітри для тіста були обов'язково полив'яними зсередини, для розтирання маку (вони порівняно невеликі) – лише теракотовими або димлени-

ми. На початку ХХІ ст. великих макітер майже ніхто не виготовляє, хоча виточити велику макітру міг (що й робив на Днях гончаря в Опішному) віртуозний гончар Михайло Острянин (1938–2010). У наші дні великі макітри (ємністю до 5 відер) на замовлення роблять опішненські гончарі О. Шкурпела та М. Варвинський. Проте попит мають посудини невеликого розміру для розтирання маку. Їх виробляє, наприклад, відносно молодий потомствений гончар з відомого осередку с. Громи Уманського району Черкаської області Олександр Червонюк [8]. У деяких рідинах у невеликих макітрах подають на стіл вареники, часто використовуючи столовий варіант посудини. Їх до кінця ХХ ст. виготовляли на заводі «Художній керамік» в Опішному, а на початку ХХІ ст. – на приватному підприємстві В. Задорожного, що функціонує в приміщенні колишнього заводу. На цьому підприємстві до останнього часу виробляли макітри середнього розміру, оздоблені підполив'яним малюванням.

Популярними залишаються й пасківники. Останнім часом попит на цей різновид кухонного посуду зростає: деякі господарки продовжують випікати паски саме в глиняних формах, ігноруючи нові винаходи промисловців – металеві, паперові, силіконові. Глиняні форми для випікання великодніх пасок (регіональні назви – «тазок для пасок», «поставець», «ставчик», «ставець», «тазик», «баб'єрка», «бабник», «бабошник») [10, с. 142; 6, с. 46–47; 1, с. 132; 8] відзначаються конструктивною виразністю й лаконічністю форм, чітким силуетом. Серед пасківників сучасних майстрів вирізняються роботи молодого гончаря з Опішного Анатолія Шкурпели, який має вищу фахову освіту і працює в традиціях рідного осередку. Гончарну майстерність він опанував під керівництвом батька, відомого майстра О. Шкурпели.

Різнманітність форм та поліфункціональність притаманні ринкам – одному з доволі популярних у давнину різновидів кухонного посуду. У них розминали варену картоплю і квасолу, смажили сало, картоплю, готували кашу, «смастьони, вергуни, печеню, «бабу», стоплювали смалець, збивали масло» [10, с. 145]. Великі ринки використовували для доїння кіз і корів. Вони так і називалися «дійни-

ця» («дійничка») [10, с. 131]. У великих ринках-«гусятницях» і «поросятницях» («коса ринка») запікали птицю і м'ясо в печі [10, с. 130, 131, 142, 145]. Нині гончарі ринки виробляють лише на замовлення. Утім, принцип окремих варіантів форми застосовують, створюючи нові різновиди посуду, наприклад джезви.

Щодо друшляків, то нині, як відомо, користуються металевими або пластмасовими. Глиняні залишаються раритетами. Хоча окремі господині старшого віку досі для протирання помідорів або слив тримають старі глиняні «цідильники» [8]. Їх виготовляють лише деякі гончарі, зокрема О. Червонюк із с. Громи на Черкащині. Друшляки, як і інші традиційні для Громів вироби («горнята», «горнята-близнята», «вазонки для квітів»), майстер покриває жовтою, зеленкуватою або зеленкувато-жовтуватою поливою [8].

Слоїк (регіональні назви – «слой», «банка», «горщик на варення» [14, табл. V: рис. 33, с. 27; 5, с. 123–124; 10, с. 147; 8]) – посудина для зберігання повидла, меду, смальцю, круп – у більшості регіонів має яйцеподібний тулуб, наближений до заокругленого й трохи розгорнутого вгорі циліндричного, коротку шийку й відігнуті вінця. Слоїки вкривали поливою зсередини й частково ззовні, прикрашали ритуванням. В окремих осередках (Опішне, Дибинці, Васильків) робили мальовані слоїки, схожі на вази класичної яйцеподібної форми, прикрашені підполив'яним малюванням. Сьогодні гончарі іноді створюють вази у вигляді традиційних слоїків.

Давнім і надзвичайно поширеним різновидом посуду були миски, які належать до поліфункціональних посудин. Мальовані миски розміщували на миснику для окраси інтер'єру (декоративна функція), під час трапези у святкові дні клали на стіл (утилітарна), а на Різдво та Великдень виносили з хати до церкви. Прості, з непоказним декором миски (полив'яні або теракотові чи димлені) використовували в повсякденному побуті для вживання їжі, розминання картоплі, прання білизни тощо.

Характер оздоблення неполив'яних мисок подібний до інших видів простого посуду й має багато спільних рис у досить віддалених осередках: смуги, риси, «кривульки», плями тощо. Нерідко теракотові миски, як і горщики, глечики

або тикви по берегах «крайкували» кольоровою поливою. Натомість мальовані миски вражають багатством регіональних особливостей. Але все це було в минулому. Нині миски традиційних для певних осередків форм виготовляють лише окремі гончарі. До останніх років життя традиційні опішненські миски з фляндруванням створював Микола Пошивайло (1930–2017). На Третій національній виставці-конкурсі художньої кераміки «Керам-ПІК у Опішному!» (2011) гончар М. Варвинський та малювальниця Євгенія Панасюк експонували п'ять мисок з традиційним опішненським декором у техніках фляндрування та контурного мильовання [13, с. 375]. Одна із цих мисок отримала спеціальний диплом «За відродження традицій» [13, с. 336]. Але найчастіше миски входять до різноманітних наборів посуду. Сучасні майстри доволі вільно варіюють форму миски, іноді застосовуючи традиційний декор. Отже, можна стверджувати, що сьогодні миски можуть виконувати обидві функції – як утилітарну (у деяких родинях під час трапези все ще продовжують користуватись мисками), так і декоративну. Остання переважає.

Паралельно з мисками в багатьох осередках виготовляли полумиски, які мають нешироке денце, заокруглено розгорнуті боки й відігнуті під кутом майже рівні береги. Вінця конструктивно не виражені або вирішені у вигляді ледь помітного потовщення. Загалом полумисок є різновидом миски й також доволі стародавнім різновидом столового посуду [9, с. 225–226]. У наш час полумиски в класичному традиційному варіанті вже не роблять. Деякі майстри виготовляють миски або тарілки, форми яких наближені до давніх полумисків.

Форма сучасної глиняної тарілки повторює порцеляново-фаянсові вироби. Вона з'явилася в асортименті українських гончарів, вірогідно, не раніше останніх десятиліть ХІХ ст. під безпосереднім впливом продукції порцелянових та фаянсових заводів. Сьогодні тарілки, створені гончарями, нерідко входять до наборів на вареники, обідніх сервізів, наборів для борщу, чайних сервізів тощо. Іноді на Днях ремесел продаються окремі тарілочки.

Значна кількість видів посуду відноситься як до кухонного, так і до столового.

Різницю в застосуванні визначає насамперед технологія виробництва, проте часто функціональну специфіку демонструють і форми посудин. Це стосується, зокрема, глечиків, які із врахуванням функціональних і технологічних ознак доволі умовно можна поділити на дві основні групи – неполив'яні (теракотові й димлені) та полив'яні (вкриті поливою або оздоблені підполив'яним малюванням). Перші з них використовували переважно як кухонні посудини (для молока), другі зазвичай відносилися до столового чи декоративного посуду. Такий поділ передусім дозволяє говорити про художньо-стильові особливості форм. Він доволі умовний. У ХХ ст. обидва типи ніби «зрослися» й утворили новий тип глечика з мальованим декором, який найчастіше виготовляли на керамічних заводах (Васильківський майоліковий завод, Опішненський завод «Художній керамік» та ін.).

Глечики, призначені для молока, зараз ніхто не виготовляє, а ось столові, столово-декоративні й декоративні глечики нерідко трапляються в асортименті деяких майстрів. Вони бувають як теракотовими, так і полив'яними чи мальованими. Часто використовують техніку «молочення». До кінця ХХ – на початку ХХІ ст. у Гавареччині на Львівщині виготовляли димлені глечики, оздоблені лискуванням. Нині такі речі створюють гончарі Миколаєва Львівської області.

Тиква – вузькогорла посудина для зберігання, перенесення, використання під час літніх польових робіт і подавання на стіл рідини. Тиква має в Україні низку місцевих назв: «банька» – на Поділлі й Прикарпатті, «корчага», «канта» – на Закарпатті, «кубушка» – на Слобожанщині, «тиква» – на Середній Наддніпрянщині, Чернігівщині та Полтавщині [8]. Відомо, що в тиквах вода під час спеки довго залишається прохолодною, тож її влітку брали в поле. Однак ця функція втрачена, і тиква сприймається насамперед як декоративна посудина, що її виготовляли на керамічних заводах, а нині цим займаються лише окремі гончарі.

Куманець – один з найвідоміших різновидів столового й декоративного посуду. У давнину – це ритуальна посудина, призначена для «тримання та розливання міцних напоїв під час весілля» [10, с. 135]. На Лівобережжі побували на-

зви «куманець», «куман», «куманчик», «київський глечик», «охтирський глечик» [10, с. 135], у Західних регіонах (де вони найчастіше не мали носика) – «калач» [6, с. 55, іл. 18].

Посуд з перснеподібним тулубом виробляли на Слобожанщині [12, с. 46], Поділлі, Прикарпатті, Львівщині [6, с. 52–54] та деяких інших регіонах. До нашого часу «калачі» виготовляють у Косові Івано-Франківської області. Окремі зразки саме куманця, тобто посудини з носиком (можливо, навіть під впливом Опішного) створюють майстри Косова. Проте класичний варіант цього різновиду ритуального столового посуду (згодом – декоративного) зберігся до наших днів, мабуть, лише в Опішному. У всі періоди існування артілі (заводу) «Художній керамік» він посідав провідне місце в асортименті, хоча виготовити його міг не кожен гончар. Тепер куманці із цілою низкою варіантів форм і декоративного оздоблення створюють деякі опішненські гончарі (О. Мороховець, О. Шкурпела). Серед їхніх робіт можна виокремити два різновиди куманця: з перснеподібним (переважає) та дискподібним тулубом («плесканець»). За набір куманців «У нашого Омелечка невеличка сімечка» (2010) О. Мороховець отримала першу премію на Другій національній виставці-конкурсі художньої кераміки «КерамПІК у Опішному» в номінації «Народна кераміка» [2, с. 158, 222, 223, 279].

Барило – посудина, своїм походженням пов'язана з однойменними дерев'яними виробами: бічні сторони орієнтованого по горизонталі тулуба оперізують рельєфні або намальовані смуги – імітація обручів [3]. Часто барила спираються на чотири короткі ніжки й мають невеликий отвір із шийкою (чи без неї) і м'яко окресленими вінцями. Поряд розташоване вухо, орієнтоване горизонтально або (зрідка) вертикально. Іноді трапляються великі барила з двома вухами й двома отворами. Композиція посудини варіюється за рахунок більш або менш видовженого тулуба й ступеня заокруглення його силуету, висотою шийки, ніжок (якщо вони наявні), розміром та характером вигину вуха. Теракотові й полив'яні барила використовували для тримання води під час польових робіт, а також для міцних напоїв. Артільно-заводські зразки з мальовкою сприй-

малися переважно як речі декоративного плану. Вони відігравали помітну роль в асортименті артілі (заводу) «Художній керамік» 1930–1960-х років. Подібні барила створюють і сучасні гончарі (знову ж таки переважно опішненські). Наприклад, Д. й Л. Громові до набору монетки «Весняний» (2011) включили барильце [13, с. 334, 335].

Появу в народному мистецтві чайників, чашок, блюдець дослідники пов'язують з впливом міських смаків та порцеляново-фаянсової промисловості. Чайники кінця ХІХ – початку ХХ ст., виконані в традиційних гончарних осередках, доволі значних розмірів і композиційно відмінні від порцелянових. Вони ніби «приспособлені» до вигляду звичних гончарних виробів і вкриті зеленою чи брунатною (нерідко зернистою) поливою. В асортименті керамічних артілей та заводів чайники, чашки, блюдця суттєвої ролі не відігравали, повторюючи відповідні зразки з порцеляни. У 1940–1950-х роках серед зразків «монетки» трапляються іграшкові сервізи з чайничками; ця традиція живе й сьогодні. Особливої уваги заслуговують іграшкові сервізи роботи Л. і Д. Громових.

Серед нових для традиційного народного гончарства виробів чи не найчисленнішими є вази, які на початку ХХ ст. почали виготовляти в деяких великих осередках. Тогочасні вази за конструкцією майже не пов'язані з місцевими особливостями посуду. Їхні чужорідні для народного мистецтва форми відбивають смаки міського споживача. Ця тенденція продовжувалася в 1920-х роках, а згодом в артільно-заводському виробництві. Проте в середині ХХ ст. в Опішному паралельно з еклектичними за формами вазами, у яких відчувається відгомін зразків початку ХХ ст. й впливи професійного декоративного мистецтва періоду «прикрашательства», виготовляли вази, композиційно пов'язані з традиційним посудом (тиквами, тиквастими глечиками, глечиками, слоїками) і декоровані орнаментикою барокового характеру. Вони доволі органічно «вписуються» в традиції місцевої школи. У 1950–1960-х роках опішненський гончар Трохим Демченко на державне замовлення до різних радянських ювілеїв робив великі вази з рельєфними портретами. Їх експонували на виставках та дарували під час офіційних церемоній.

Від 1970-х років у творчій лабораторії заводу «Художній керамік» почалося виготовлення ваз з рельєфним рослинним декором, покритих поливами зеленого або брунатного кольорів, які майстри випускали невеликими партіями. Іван Білик рослинну орнаментикою поєднував із зображенням лева. Подібні вази деякі опішненські гончарі (І. Білик, Михайло Китриш, Гаврило Пошивайло та ін.) створювали вдома. Великі вази (на відміну від порівняно невеликих зразків, серед яких значна частина повторювала форми традиційних глечиків, тикв або тиквастих глечиків) були доволі еклектичних форм, перевантажені декором. Сьогодні деякі гончарі (зокрема, М. Варвинський, О. Шкурпела) виготовляють величезні вази на замовлення для оформлення інтер'єрів.

Косівські гончарі також упродовж ХХ ст. створювали вази різноманітних форм і розмірів, оздоблені традиційним підполив'яним розписом з використанням ритованого контуру та брунатно-жовто-зеленого колориту й білого тла. Вирізняються роботи Валентини Джуранюк, Оксани Бейсюк та ін.

Останнім часом гончарі дедалі частіше звертаються до призабутих різновидів асортименту. Валентина Лобойченко (Опішне) здійснила вдалу, на наш погляд, спробу відродити виробництво традиційних опішненських куришок (набори куришок «Великодній», 2010, спеціальний диплом «За відродження традицій» на Другій національній виставці-конкурсі художньої кераміки «КерамПІК у Опішному» [2, с. 159, 228, 279] та «Святковий», 2011 [13, с. 159, 228, 279]). Невеличкі свічники й куришки виготовляє інша опішненська керамістка Ніна Дубинка. Приурочені до релігійних свят речі створюють косівські гончарі: композиція «Трійця» Уляни Шкром'юк (2010) [2, с. 280]. Майстри з Косова, як і раніше, виготовляють свічники, хрести та інші речі релігійного вжитку.

Окремі майстри створюють також дуже давні різновиди посуду, такі як, наприклад, глечик-носатка для варенухи (автор О. Мороховець, 2011 [13, с. 379]).

Отже, сучасні гончарі й сьогодні виготовляють традиційні речі – як побутові, так і декоративні. Попри скорочення попиту на гончарні вироби, значна частина

населення й далі купує кераміку, хоча далеко не всі зразки свідчать про вдумливий розвиток їхніми авторами традицій власних осередків. Незначна кількість народних гончарів працює, наслідуючи давні зразки. Багато з них мають спеціальну фахову освіту й намагаються гончарювати в традиціях власних осередків. Нині працю-

ють і аматори, які не походять з гончарних осередків і не мають спеціальної освіти. Їхня творчість також заслуговує на увагу дослідників. Сучасні гончарі виготовляють доволі широкий асортимент кераміки, яка, попри зміни функцій, має попит у населення. Це має хоча б частково зберегти традиції гончарного мистецтва українців.

Джерела та література

1. Данченко Л. Народна кераміка Середнього Придніпров'я. Київ : Мистецтво, 1974. 192 с.
2. Друга національна виставка-конкурс художньої кераміки «КерамПІК в Опішному» (2 липня – 31 жовтня 2010) : альбом-каталог. Опішне : Українське народознавство, 2011. 312 с.
3. Івашків Г. Глиняні барильця XIX–XX століть. *Мистецтвознавство'13. Публікації. Панорама подій*. Львів, 2013. С. 49–59.
4. Істоміна Г. Мистецтво народної кераміки Волині другої половини XIX–XX століть. Рівне : Волинські обереги, 2009. 232 с.
5. Кривчанська М. Ф. Назви посуду гончарного промислу Полтавщини. *Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови*. Київ : Видавництво АН УРСР, 1954. С. 115–129.
6. Матейко К. І. Народна кераміка західних областей Української РСР XIX–XX ст.: історико-етнографічне дослідження. Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. 108 с. ; XXXI табл.
7. Перша національна виставка-конкурс художньої кераміки «Керам-ПІК у Опішному!» (2 липня – 30 жовтня 2009) : альбом-каталог. Опішне : Українське Народознавство, 2010. 208 с.
8. Польові матеріали авторки.
9. Пошивайло О. Вершинне явище українського гончарства. *Опішнянська мальована миска другої половини XIX – початку XX століття (у зібранні Російського етнографічного музею в Санкт-Петербурзі)*. Опішне : Українське народознавство, 2010. С. 50–261.
10. Пошивайло О. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України: Гетьманщина. Опішне : Українське народознавство, 1993. 280 с. : іл.
11. Риженко Я. Форми гончарних виробів Полтавщини. *Науковий збірник Харківської науково-дослідної катедри історії української культури ім. академіка Д. І. Багалія*. [Харків] : Державне видавництво України, 1930. Т. IX. Праці етнографічно-етнологічної секції. Вип. 2. С. 22–42.
12. Сумцов Н. Ф. Культурные переживания. № 50. Куманец. *Киевская старина*. 1889. Т. XXVI. № 7. Июль. С. 46.
13. Третя національна виставка-конкурс художньої кераміки «Керам-ПІК у Опішному!» (1 липня – 30 жовтня 2011): альбом-каталог. Опішне : Українське народознавство, 2012. 408 с.
14. Украинское народное творчество: Серия VI. Гончарные изделия. Вип. 1. Типы украинской гончарной посуды. Изд. Кустарного склада Полтавского губернского земства. Полтава, 1913. 28 с.: XX табл.
15. Щербань А., Щербань О. Форми та призначення українського глиняного посуду другої половини XIX – першої третини XX ст. *Народознавчі зошити*. 2015. № 2 (122). С. 435–444.
16. Щербань О. Глиняний посуд Наддніпрянщини як складова традиційної культури харчування українців. *Народознавчі зошити*. 2016. № 2 (128). С. 389–397.

References

1. DANCHENKO, Lesia. Folk Pottery of the Middle Over Dnipro Lands. Kyiv: Art, 1974, 192 pp. [in Ukrainian].
2. POSHYVAYLO, Oles (author-compiler). *The Second National Competitive Exhibition of Ceramic Art "Ceram-PIK in Opishne" (July' 2 – October' 31 2010): An Album-Catalogue*. Opishne: State Museum-Reserve of Ukrainian Pottery in Opishne Ukrainian Ethnology Press, 2011, 312 pp. [in Ukrainian].

3. IVASHKIV, Halyna. Jiguline Small Barrels of the XIXth–XXth Centuries. In: Mykhaylo STANKEVYCH, ed.-in-chief, *Art Studies'13: Problems, A Panorama of Events*. Union of Critics and Historians of Art, NASU Institute of Ethnology. Lviv, 2013, pp. 49–59 [in Ukrainian].
4. ISTOMINA, Halyna. *The Art of Folk Ceramics in Volyn of the Latter Part of the XIXth through the XXth Centuries*. Rivne: Volyn Amulets, 2009, 232 pp. [in Ukrainian].
5. KRYVCHANSKA, Mariya. Nomenclature of the Poltavshchyna Pottery Craft. In: Leonid BULAKHOVSKYI, ed.-in-chief, *The Poltava-Kyiv Dialect, A Basis of the Ukrainian National Language*. Kyiv: AS of the Ukrainian SSR Publishers, 1954, pp. 115–129 [in Ukrainian].
6. MATEYKO, Kateryna. *Folk Ceramics of Western Regions of the Ukrainian SSR in the XIXth–XXth Centuries: A Historical-Ethnographic Study*. Kyiv: AS of the Ukrainian SSR Publishers, 1959, 108 pp., XXXI charts [in Ukrainian].
7. POSHYVAYLO, Oles (author-compiler). *The First National Competitive Exhibition of Ceramic Art "Ceram-PIK in Opishne!" (July' 2 – October' 30 2009): An Album-Catalogue*. Opishne: State Museum-Reserve of Ukrainian Pottery in Opishne Ukrainian Ethnology Press, 2010, 208 pp. [in Ukrainian].
8. Authoress's Field Materials.
9. POSHYVAYLO, Oles. An Apical Phenomenon of Ukrainian Pottery. In: Oles POSHYVAYLO (author-compiler). *Opishne's Painted Bowls of the Second Half of the XIXth – Early XXth Centuries (Stored in the Collection of the Russian Ethnographic Museum in St. Petersburg)*. Opishne: State Museum-Reserve of Ukrainian Pottery in Opishne Ukrainian Ethnology Press, 2010, pp. 50–261 [in Ukrainian].
10. POSHYVAYLO, Oles. *The Illustrated Dictionary of Folk Ceramic Terminology of Left Bank Ukraine: Cossack Hetmanate*. Opishne: State Museum-Reserve of Ukrainian Pottery in Opishne Ukrainian Ethnology Press, 1993, 280 pp., ill. [in Ukrainian].
11. RYZHENKO, Yakiv. Forms of the Poltavshchyna Pottery. In: *Scientific Magazine of the Kharkiv Research Institute of Ukrainian Culture History Named after the Academician Dmytro Bahaliy*. Kharkiv: State Publishing House of Ukraine, 1930, vol. IX: Papers of Ethnography and Ethnology Section, iss. 2, pp. 22–42 [in Ukrainian].
12. SUMTISOV, Nikolay. Cultural Survivals. No. 50. Crock. In: Yevhen KYVLYTSKYI, ed., *The Kyivan Past*, 1889 (yr. 8), vol. XXVI, no. 7 (July), p. 46 [in Russian].
13. POSHYVAYLO, Oles (author-compiler). *The First National Competitive Exhibition of Ceramic Art "Ceram-PIK in Opishne!" (July' 1 – October' 30 2011): An Album-Catalogue*. Opishne: State Museum-Reserve of Ukrainian Pottery in Opishne Ukrainian Ethnology Press, 2012, 408 pp. [in Ukrainian].
14. ZARETSKYI, Ivan (prefaced, illustrated and annotated by). *The Ukrainian Folk Art: Series VI. Pottery. Issue 1. Types of Ukrainian Crockery*. Poltava: Poltava Artisanal Warehouse of the Governorate's Zemstvo Publishing House, 1913, 28 pp., XX charts [in Russian].
15. SHCHERBAN, Anatoliy, SHCHERBAN, Olena. *On Forms and Functions of Ukrainian Clay Tableware in the Second Half of the XIXth through the First Third of the XXth Century*. In: Stepan PAVLIUK, ed.-in-chief, *The Ethnology Notebooks*, 2015, no. 2 (122), pp. 435–444 [in Ukrainian].
16. SHCHERBAN, Olena. *Earthenware of the Over Dnipro Lands as a Component of the Ukrainian Alimentary Traditional Culture*. In: Stepan PAVLIUK, ed.-in-chief, *The Ethnology Notebooks*, 2016, no. 2 (128), pp. 389–397 [in Ukrainian].

Надійшла / Received 26.07.2021

Рекомендована до друку / Recommended for publishing 03.11.2021